

Bedriye Atsız-Hans Joacim Kissling, *Sammlung Türkischer Redensarten*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1974, S. 186

Münih Üniversitesi önasya Tarih ve Kültürü Enstitüsü öğretim üyelerinden Bedriye Atsız ile Prof. Dr. H.J. Kissling'in ortaklaşa çalışmaları ile Türkçedeki deyimleri ele alan güzel bir eser yayımlanmış bulunuyor. Almanca ve Türkçe birer "Önsöz" ile 3800'den fazla deyim içine alan eser, Türkçeden - Almancaya açıklamalı ve örneklendirmeli bir deyimler sözlüğü niteliğindedir.

Bilindiği gibi, bir dün öğrenilmesinde gramer ve sözlükler ancak bir dereceye kadar yardımcı olabilirler. O dile yakından nüfuz etmek isteyenler için, hele Türkçe gibi bir dilde, asıl güçlük bundan sonra başlamaktadır. Çünkü, bu merhalede, artık dilin sentaks alanına giren deyimler karşımıza çıkmakta; bunlar da dildeki kuralların sınırını aşan birer yapı ve anlam özellikleri taşıdıklarından, her bir deyim o deyimini oluşturan özel şartları içinde kavranması gerekmektedir.

Her gelişmiş dil, o dili konuşan toplumların çeşitli yönlerdeki ihtiyaçlarını en iyi biçimde karşılayabilmek için değişik anlatım yollarına başvurmuştur. Bir dilin, somut ve soyut binlerce kavrama karşılık olan söz dağarcığını kurabilmesi genellikle türetme ve birleştirme yolları ile yapılmaktadır. Ancak, dildeki anlatım zenginliği, her zaman eklerin ve kelimelerin anlam ve görev genişliği ile yeterince sağlanamadığından, dil zaman zaman bunların dışına taşarak, daha başka etkili yollara da başvurmuştur. Türkçe'ye, çok yönlü anlatım gücü kazandıran bu yollardan biri de "kalıplaşma"dır. Kalıplaşma, Türkçenin türetim dışında kalan belirgin şekil ve anlambilgisi olaylarından biridir. Niteliği bakımından hem eklerde hem de kelime ve kelime gruplarında görülebilir. Eklerdeki kalıplaşma oldukça sınırlıdır. Bir ekin, görev esnekliği ve kullanılışındaki özellikler dolayısıyla, bir kelime ile beklendiğinden ayrı yeni bir anlam meydana getirecek biçimde birleşip kaynaşmış olması, ek kalıplaşmalarına yol açmış; yüzde 'bir orantı ölçüsü', *gözde* 'sevgili' ve sudan (sudan cevap) gibi kalıplaşmış kelimeleri oluşturmuştur. Şekübilgisi (Morphologie) ile anlambilim (Semantique)'i kaynaştıran ve kesin bir ku-

ralı bulunmayan kalıplaşma türünün daha ilerlemiş örneklerini *hanım-eli, baliketi, Beyşehir, karnıyarık, eliuzun, denizaltı* gibi birleşik kelimelerde görmekteyiz. Dilimiz bu olayın sınırını daha da genişletip yaygınlaştırarak doğrudan doğruya sözdizimi (Syntax) ve anlambilimi çerçevesine giren kalıplaşmaları da oluşturmuştur. Şekil ve anlam kaynaşması türündeki kalıplaşmaların en güzel örneklerini, daha geniş kelime grupları niteliğindeki atasözlerinde ve deyimlerde bulmaktayız.

Atasözleri gibi kısa ve özlü birer anlatım aracı olan deyimler, herhangi bir kavramı mecaz yolu ile belirtmek için bulunmuş özel söz kalıplarıdır. Bir dilin kavram zenginliğini, anlatım gücünü ve deyiş güzelliklerini ortaya koyan kelime öbekleridir. Bu özellikleri ile bir milletin sosyal yapısını, tarihini, eğitim ve gelenek ölçülerini, inançlarını, dünya görüşünü, düşünce tarzını ve ruhunu da dile getirebilmektedir. Bu bakımdan, deyimler, üzerlerinde çeşitli yönleri ile durulabilecek zengin dil ve edebiyat ürünleridir. Atasözleri gibi, gerek halk arasında, gerek yazılı kaynaklarda ve edebî eserlerde sık sık başvurulan söz değerleri oldukları halde, son yıllara kadar, deyimleri çeşitli yönleri ile ele alan ciddi araştırmalar yapılmıştır denemez. Bizce, deyimlere dayanan bu çok yönlü çalışmalarda eksikliğin ana sebebi, öncelikle, doyurucu nitelikte deyimler sözlüğünün ortaya konamamış olmasından ileri gelmektedir.

İşte, burada kısaca tanıtmağa çalıştığımız eser, bu alandaki boşluğu dolduran önemli ve değerli yayınlardan biridir. Hazırlayıcıların eserin önsözünde belirttikleri gibi, bir dilin kelimeleri o dildeki yerlerini, onların sözcüklerde verilen kısa ve soyut anlamları ile değil, asıl cümleler ve sözler içindeki kullanılışları ile bulabilirler. Bu durum, şekil ve anlam kalıplaşmaları yanında mecazlı kullanılışlara da dayanan deyimlerde çok daha belirgin olarak kendini gösterir. Türkçenin deyimler bakımından taşıdığı zenginlik ve bunların dildeki varlıklarının anlam bakımından yeterince kavranabilmeleri, öncelikle, onların genel sözlük çerçevesi dışına taşırılarak özel bir deyimler sözlüğü hâlinde ele alınmaları ile mümkündür. Hele, amaç yalnız o dili konuşanlar ve yazanlar içinde kalmayarak o dilde yazı yazacak ve araştırma yapacak yabancıları da hedef almışsa, konu çok derinlemesine bir önem ve değer kazanmış olur. Eldeki sözlük, bir yandan dilimizin bu değerli ürünlerini toplayıp biraraya getirme, amacı güderken, bir yandan da bu eseri kullanacak olanlara her türlü kolaylığı sağlayabilecek bir metod uygulamasını gerçekleştirmiştir. Bu amaçla, sözlükte alfabetik sıra ile önce Türkçe deyimler sıralanmış; daha

sonra, her deyimin karşısına onun Almanca karşılığı konmuştur. Ayrıca, Türkçedeki deyimlerle Almanca deyimler arasındaki tasavvur, benzetme ve anlatım ayrılıkları dolayısıyla, karşılıkları daha anlaşılır duruma getirebilmek için de, köşeli parantez içinde deyimlerin kelimesi kelimesine çevirileri verilmiştir. Böylece, Türkçedeki deyimler konusuna eğilecek bir Alman veya bir yabancı, bunların Türkçede ne türlü birer tasavvur, benzetme ve dil mantığının sonucu olduğunu daha iyi kavrama imkânını bulacak; buna karşılık, Türkçedeki bir deyimin Alman dilinde nasıl karşılandığını bilmek isteyen bir Türk de yine aynı kolaylığı sağlamış olacaktır. Söz gelişi, oluşması bakımından *çaylak* kuşundaki bir özelliğin, iki kelimelik realist bir olayın tasviri hâlinde gözönüne serilmiş olmasına dayanan *acemi çaylak* deyiminin, Almanca'da *blutiger Anfänger* gibi kandaki özelliğin tasvirine dayanan bambaşka bir tasavvurla dile getirilmiş olması; Türkçedeki *boğaz boğaza* deyiminin Almancada ellerin birbirine geçmesini anlatan *Handgemein werden* deyimi ile karşılanması; Almancadaki "sabrını taşımak=sabrını çalmak, sabrını gaspetmek": *jemandem die Geduld reiben* deyiminin Türkçede *bardağı taşıran son damla olmak* deyimi ile karşılanması, dilden dile değişen bu tasavvur ve anlatım ayrılıklarının güzel örnekleridir. Bir dilden bir dile deyim aktarmanın en büyük güçlüğü, aktarıldığı dilde karşılığı bulunmayan deyimlerde kendini gösterir. *Benim oğlum bina okur döner döner onu okur; aklı sıra; etekleri zil çalmak, lamı cimi yok; dananın kuyruğu kopmak* örneklerinde görüldüğü gibi, Türkçedeki deyimlerin Almanca karşılıklarının bulunmadığı yerlerde de yazarlar o deyimi açıklama yolunu tutmuşlardır. Böylece, eserden yararlanmak isteyen bir kimse, Türkçe ile Almanca arasında hangi deyimlerin ortaklaştığını, hangilerinin farklı tasavvur ve anlatım ölçüleri ile dile getirildiğini ve hangi deyimlerin bu dillerden birinde eksik ötekinde fazla olduğunu kolaylıkla kavrayabilecektir. Bu durumla bağlantılı olarak, asıl, yabancı dildeki bilgi ve vukufunu artırma maksadı güden pratik amaçlı çalışmalara da yarar sağlamış olacaktır. Bu bakımdan, eser hernekadar *Sammlung Türkischer Redensarten* (Deyimler Koleksiyonu) başlığını taşıyor ise de, aslında dolaylı olarak Türkçe ve Almanca deyimleri yanyana getiren bir karşılaştırmak deyimler sözlüğü niteliğindedir.

Eserin, belirtilmesi gereken başarılı yanlarından biri de, hazırlanırken, bir deyimin nerede, ne zaman ve nasıl bir çevre içinde kullanılabilceğini gözönünde bulundurmuş olmasıdır. Bu maksatla, verilen deyim-

lerin gerektiğinde açıklamalara bağlanması ve konuşma dilinden alınmış örneklerle beslenmesi; ayrıca, sıralanan örneklerin Almancaya da çevrilmiş olması, hem eserin bu amacını gerçekleştirmiş hem de ona benzeri bazı eserlerden farklı bir üstünlük kazandırmış bulunmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, eser daha çok pratik bir gayeye yöneldiğinden ve Türkçenin çeşitli yazılı kaynaklarındaki deyimleri ortaya koyma gibi bir amaç gütmendiğinden, günlük dilden alınan örneklerde tek tek yadırganan bazı şekiller ve açıklamalar göze çarpmaktadır. Söz gelişi, *öküzün altında buzağı aramak*, "bir şeyi yanlış yerde aramak veya yanlışlık yapmak değil akıl almaz behanelerle, kasıtlı olarak bir suç ve suçlu yaratma çabası içinde olmak"tır. Bu bakımdan deyim anlamı eksik kalmış ve verilen örnek de bu anlama ters düşmüş görünmektedir.

Bir de, eserde, *Babil kulesi gibi, put gibi, bet bereket kalmamak, ıslak kargaya dönmek, işin içyüzü* gibi somut benzetmelere veya alelade sözlere dayanan ve bizce tamamen deyimleşmemiş sayılan bazı söz öbeklerine rastlanmaktadır. Bu türlü şekiller de birer deyim olarak kabul edildiklerine göre, yazarlarca deyimleşmede değişik bir değerlendirme ölçüsünün uygulandığı anlaşılmaktadır.

Eserde, yıllarca süren yorucu bir çalışma ile Türkçedeki deyimlerin hemen büyük bir kısmı biraraya getirilmiş bulunmaktadır. Gerçi, yer yer: *Abacı kebeci ya sen neci; açık bono vermek; baldırının etini yiyip kasaba minnet etmemek; cadı kazanı gibi kaynamak; canı gitmek; ecel beşiği; edebiyat yapmak; efendime söyleyeyim; eğri gözle bakmak; fertiği çekmek* gibi aranıp da bulunamayan bazı deyimler dikkati çekmektedir. Ancak, hazırlayıcılar, Türkçedeki bütün deyimlerin tam bir koleksiyonunu ortaya koydukları iddiasında değillerdir. Daha eserin ilk baskısı yapılırken bile, ellerinde bir hayli yeni fişin toplanmış olduğunu bildirmeleri, kitabın gelecek baskılarında daha kabarık ve dolgun olacağını müjdecisidir. Buna karşılık: *acısına su serpmek; caddeyi tutmak; camı çerçeveyi indirmek; eften püften deli kısa kaftan; fayrap etmek; Fatıha okumak; fıkır fıkır kaynamak; hoş geldin Mehmet Efendil* gibi başka eserlerde bulamadığımız güzel deyimler de yer almış bulunmaktadır.

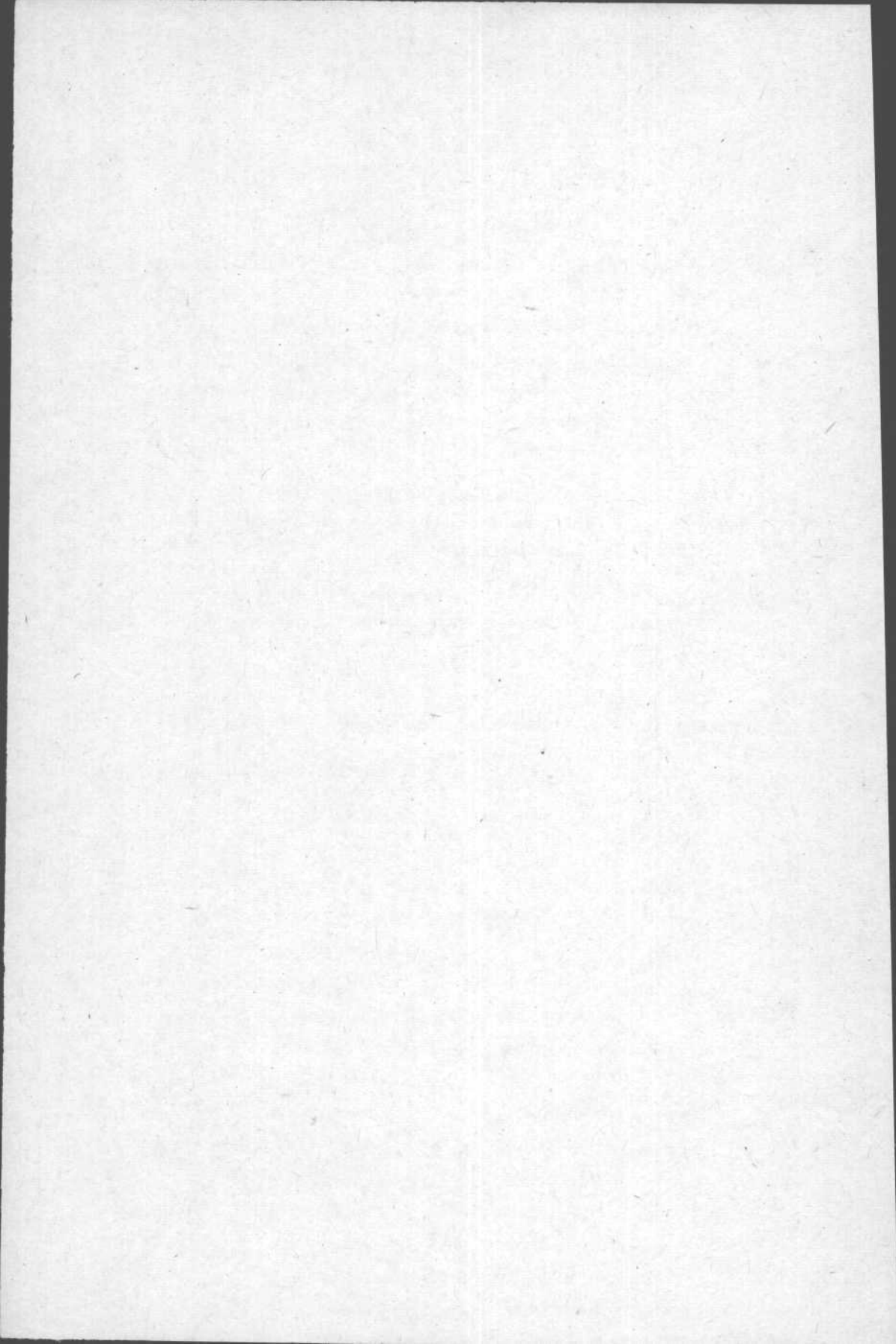
Eserdeki deyimlerin şöyle kabataslak bir ölçü ile gözden geçirilmeleri bile, bunların, dış ve iç yapıları ile kavram özellikleri bakımından Türkçeye ne kadar geniş birer anlam ve anlatım gücü kazandırdıklarına işaret etmektedir. Bunlar içinde *hem suçlu hem güçlü; yükte hafifpahada ağır; dili damağı kurumak; gözü dışarıda olmak; kafası kızmak* gibi keli-

me ve söz öbeklerinin asıl anlamları ile deyim anlamları arasında bir farklılık olmayanları bile, artık söyleniş biçimleri ile iyiden iyiye kahplaşarak dildeki özel yerlerini almış bulunmaktadırlar. *Püsküllü belâ; şeytanın ayağını kırmak; o tarakta bezi olmamak; elden ayaktan düşmek* gibi örneklerde ise, yalnız söyleyiş biçimi bakımından değil, anlam bakımından da tam bir kalıplaşma söz konusudur. Bunlar artık ister şekilce ister anlamca olsun öylesine kaynaşmış kelime öbekleri hâline gelmişlerdir ki bu öbekleri oluşturan sözlerden birini kaldırıp yerine bir başkasını koyamıyoruz. Söz gelişi, *geçmişî kandilli* yerine *geçmişî lâmbalı; kırkından sonra saz çalmak* yerine *kırkından sonra def çalmak* diyemeyiz. Ancak, yalnızca, cümle yapıları küçük değişikliklere elverişli olanlarında, ana kelimeler dışında kalan kişi zamirlerinde ve fiil çekimlerindeki şahıs eklerinde ufak tefek değişiklikler yapılabilen; böylece de anlatıma o söz içindeki özel şartlara uygun birer akıcılık kazandırılabilir: *Atsan atılmaz satsan satılmaz* yerine *atsam atılmaz satsam satılmaz; aşağı tükürsen sakalın yukarı tükürsen bıyığın* yerine *aşağı tükürse sakalı yukarı tükürse bıyığı* gibi. Eser incelendikçe *yalan dolan, değiş tokuş, borç harç, apar topar* gibi ikilemeli türler yanında *bilir bilmez, ister istemez, lâf aramızda, göze göz dişe diş* gibi, fazlalıklarından arınmış olan dolayısıyla de yarım bırakılmış cümleler izlenimini veren deyimlere de rastlanmaktadır. Bunlar Türkçenin az ve öz söyleme yoluyla, yine anlam dolgunluğuna işaret eden daha başka örnekleridir. Hele *insan olsun, oldum bittim, boylu boyuna, başlı başına* gibi türlerinde ise, dilin normal kurallarım aşan deyimlere has özel bir söyleyiş biçimi söz konusudur.

Mecaz ve benzetme yolu ile meydana getirilmiş olan *diken üstünde oturmak; kulağına küpe olmak; gözlerinin içi gülmek; kabak çiçeği gibi açılmak* gibilerinde ise, benzetme ve mecazlı kullanılışlardan kaynaklanmış daha başka birer anlatım güzelliği yer almaktadır. Bir de bunların *hacı bekler gibi; eyyam efendisi; dilenci vapuru; diline teşbih etmek; tuz ekmek hakkı; eti senin kemiği benim* gibi bir sosyal olaya, âdet, inanış ve geleneklere dayananlarında ise, sanki yer yer sosyal tarihimiz ve kültürümüz dile getirilmiş gibidir.

Her birinde dilimizin bir başka güzelliğine, şekil, anlam ve anlatım inceliğine tanık olduğumuz deyimleri bir eser hâlinde ortaya koymuş olan sayın yazarları, bu değerli çalışmalarından dolayı kutlar, başarılarının devamını bekleriz.

ZEYNEP KORKMAZ

••Y

Fiyatı: 121—TL.